

УДК 340.15

Стукалов Антон Володимирович –
ад'юнкт кафедри філософії права та
юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

СУЧАСНА СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУ ІДЕАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ПЛАТОНА

Досліджено концепцію соціальної держави та її ознаки. Здійснено аналіз соціального характеру ідеальної держави Платона, описаної ним у працях «Держава», «Закони» та діалогах. Обґрунтовано базування сучасної теорії соціальної держави на принципах, як сформував античний філософ.

Ключові слова: ідеальна держава; закон; Платон; соціальна природа; соціальна справедливість.

Концепція соціальної держави є однією з важливих теоретичних проблем суспільних та гуманітарних наук. Становлення соціальної держави є закономірним результатом утілення симбіозу державної політики та громадської ініціативи на підґрунті суспільних цінностей задля досягнення індивідуального колективного та суспільного блага. У ст. 1 Конституції України зазначено, що Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою [1]. Однак визначення «соціальна держава», на жаль, у чинному законодавстві України відсутнє, з огляду на що не повною мірою розкрито внутрішню сутність цього поняття. Державна політика в такій галузі здебільшого фрагментарна й спрямована не стільки на розбудову соціальних інститутів та досягнення сталого результату, скільки на разові або безсистемні преференції соціальним групам для здобуття політичного зиску. Актуальність дослідження концепції соціальної держави полягає в нагальній потребі наукового обґрунтування та змістового наповнення декларованих основних засад діяльності держави, що неможливо без належної оцінки

досвіду класичної світової філософсько-правової думки щодо порушених питань. За таких умов ретроспективний погляд на досвід людства у сфері розбудови держави для досягнення суспільного блага, безперечно, буде важливою основою для досягнення громадського добробуту в сьогоденні. Таким чином, зосередимо увагу на ідеальній державі Платона, порівнявши її із сучасною концепцією соціальної держави.

Ознайомлення з науковою літературою свідчить, що питаннями концепції соціальної держави та її філософсько-політичним підґрунтям цікавились чимало дослідників, серед яких, наприклад, Л. А. Бессонова, С. В. Білоусова, Л. П. Буєва, П. С. Гуревич, С. Г. Меленко, В. Д. Роїк, Г. В. Саєнко. Водночас навряд чи можна стверджувати, що всі питання, які постають перед наукою та тлі суспільних відносин, котрі стрімко змінюються та розвиваються, отримали свої відповіді, тому продовження наукового пошуку є запорукою всебічного та повного аналізу як внутрішніх, так і зовнішніх викликів, що постають перед нашою державою, а також швидкої й адекватної реакції на них.

У науковому середовищі термін «соціальна держава» є досить умовним, що полягає в плюралізмі думок щодо його трактування. Так, С. В. Білоусова в праці «Соціальна держава як інструмент забезпечення якості життя» наводить визначення цього поняття, посилаючись на Британський енциклопедичний словник: «... держава, яка бере на себе відповідальність за соціальне забезпечення та добробут її громадян». На думку дослідниці, це твердження ґрунтується на принципах протестантської толерантності до ближнього й відповідальності перед ним за власні дії [2, с. 10].

У дисертації В. М. Якубенка «Принципи соціальної держави: стан і перспективи її реалізації в Україні» аргументовано, що соціальна держава – це така держава, яка визнає людину найвищою соціальною цінністю, створює для індивідів рівні умови для матеріального самозабезпечення, надає соціальну допомогу особам, які опинились у несприятливому економічному становищі, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Така держава має на меті забезпечення громадянського миру та злагоди в суспільстві [3, с. 8].

Спільно ознакою концепцій соціальної держави є прагнення до добробуту всіх її громадян та досягнення так званого загального блага. І хоча зазначене поняття з'явилося лише в XIX ст., досить нескладно простежити її прояви в набагато давніших формах побудови та врегулювання соціальних відносин, запропонованих класиками філософської та політичної думки. Так, у праці «Держава» Платон розкрив терміни «справедливість» і «загальне благо», у зв'язку з чим постає запитання: чи можемо ми визначити ідеальну державу Платона як втілення сучасного терміна «соціальна держава» в умовах світогляду античної Греції. Для того, щоб відповісти на зазначене запитання, нам потрібно виділити форми, риси й особливості концепції соціальної держави та порівняти їх з ідеями, висловленими Платоном у діалогах та інших працях.

Сформоване поняття «держави соціальних форм» як ретроспективне бачення сучасної концепції соціальної держави вперше з'являється в дослідженні Роберта Фон Штайна «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції». Штайн вважає, що соціальна держава повинна підтримувати рівність у правах для різних суспільних класів та окремої особистості, сприяючи економічному й суспільному прогресу всіх своїх громадян, адже розвиток зрештою слугує передумовою розвитку іншого [4, с. 10].

Іспанський дослідник М. Арагон звертає увагу на такі характерні властивості соціальної держави, як її «відкритий характер, коли все підлягає обговоренню і немає місця ніякому абсолютизму – ні абсолютизму свободи, ні абсолютизму рівності. Вона поводить як держава, яка претендує на підтримку рівноваги між свободою і рівністю, причому рівновага перебуває в постійній напрузі, а тому є динамічною, відкритою до постійних удосконалень та інтерпретацій [5, с. 23–26].

На думку Платона, справедливість передбачає рівність за умови так званої «належної міри». Належна міра за своєю сутністю є мінливою: вона варіюється залежно від властивостей моральних інтелектуальних та інших характеристик суб'єкта відносин. Тобто відносини в державі повинні ґрунтуватися на принципі рівності можливостей, але без зрівнювання нерівнозначних особистостей. Принцип рівності в соціальній

державі та ідеальній державі Платона, хоча й не повністю збігаються, але все ж мають багато спільного.

Однією з важливих ознак соціальної держави є соціальна справедливість, яка існує як феномен суспільної свідомості (правової, релігійної, моральної, економічної). Вона закріплюється в суспільній думці та фіксує соціальну справедливість як винагороду та визнання за працю, яку забезпечення усім мінімального соціально гарантованого рівня і якості життя, рівний доступ до соціальних благ (отримання освіти, збереження здоров'я), інформації, культурних цінностей тощо. Найбільш відомі з них концепції справедливості, чи справедливого розподілу доходів: егалітаристська, утилітаристська, роулсіанська й ринкова. Серед зазначених підходів потрібно виділити утилітаристський, який впливає з вчення Ієремії Бентама – англійського економіста, засновника доктрини утилітаризму. Філософ уважав, що головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для якомога більшої кількості членів суспільства. Водночас І. Бентам базував свою позицію на тому, що функції суспільної корисності в різних людей неоднакові. Іншими словами, здатність до насолоди внаслідок володіння певними благами в різних людей різняться. Одержувати більшу частку суспільного багатства повинен той, хто здатний більшою мірою одержати корисність. Таким чином, загальна корисність максимізується не в разі рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій суспільної корисності) його розподілу. Тому в утилітаристському погляді максимізується корисність усіх членів суспільства [6, с. 105].

Найбільше уваги дослідженню питань державного та суспільного устрою Платон приділяє в діалогах «Держава», «Політик» і «Закони». Здебільшого науковці схильні визначати погляди філософа як такі, що підтримують парадигму соціальної нерівності й розділення суспільства на експлуатуючих та експлуатованих. Два панівні класи експлуатуючих задовольняють власні потреби за рахунок третього – експлуатованих. Ураховуючи тогочасні умови життя та неабияке поширення рабства, такі ідеї філософа не викликали ні в кого подиву. Однак ми не поділяємо ці точки зору щодо концепції Платона.

Соціальна база полісної держави – це суспільні стани, які є не закритими кастами, а класами суспільства. Кожна людина належить до певного класу відповідно до її індивідуальних здібностей та умов розвитку [7, с. 161]. Принцип розділення суспільства на класи в Платона розроблений з урахуванням потреб і властивостей індивідів із можливістю класової міграції залежно від властивостей індивіда. Держава (поліс) ґрунтується на такій самій «ідеї блага», або принципі справедливості, що визначає місце й заняття для кожного громадянина та єднає всі частини держави в гармонійне ціле. Звертаючись до соціальної структури досконалого суспільства, Платон розмірковував про гармонійне співіснування різних станів. Так, він уважав згубними для держави жагу до збагачення через експлуатацію одних класів іншими, зокрема стверджував: «... неможливість наситити потяг до багатства та нехтування всіма іншими задля наживи занапали олигархію» [8, с. 133].

У процесі становлення ідеальної держави можна досягнути загальносоціального ідеалу у формі «всеохопного щастя», найвищим проявом якого є панування справедливості. Фактично вказуючи на те, що щастя полягає в досягненні справедливості, Платон ототожнює ці два філософсько-правові поняття [9, с. 55].

Державна система повинна володіти низкою рис моральної, економічної та політичної організації, які в комплексі здатні забезпечити вирішення основних завдань, таких як: захист держави, забезпечення всіх членів суспільства необхідними матеріальними благами й керівництво їх духовною і творчою діяльністю.

Проаналізувавши викладене, можна зазначити, що Платон поділяв сучасні погляди щодо визначальної ролі соціальної справедливості в регулюванні суспільних відносин та державотворенні. Сьогодні ми навіть могли б назвати його прихильником утилітаристської концепції соціальної справедливості.

Теорія соціальної державності також розвивалася під впливом концепції правової держави. Водночас без утілення в життя принципів соціальної держави нині неможливо належно реалізувати права й свободи людини та громадянина. Ми бачимо, що поняття «соціальна держава» та «правова держава» тісно пов'язані між собою та співіснують у симбіозі. Основним принципом правової держави є верховенство права в усіх

царинах суспільного життя, у взаємовідносинах між державою та громадянином. Правова держава – це держава, контрольована правом. Основним засобом такого контролю є конституція, що є юридичним втіленням суспільного договору. Верховенство права також передбачає наявність належного регулювання всіх сфер суспільних відносин. Тому ми можемо розглядати принцип верховенства права як одну з ознак соціальної держави.

Платон не міг залишити поза увагою проблему бідності й багатства. У їх протистоянні він вбачав зло, здатне зруйнувати суспільство. Така суперечність руйнує моральну єдність громадян, спричиняє зростання рівня злочинності, жаждою до наживи з метою збагачення одних за рахунок інших. У цьому контексті Платон зазначає: «Я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили та перебуває під чияюсь владою. Там же, де закон – владика над правителями, а вони – його раби, я вбачаю порятунок держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги». У всіх без винятку сферах життя повинні бути встановлені закони. Так, в економічній сфері – це мають бути закони про торгівлю, кредити, боротьбу з обманом, продажем неякісних продуктів. Сімейне життя, подружні стосунки, опікунство, спадок, міжнародні відносини – усе повинно бути врегульовано законами. Навіть стосовно мистецтва необхідно встановити «сторожові пости», оскільки воно виховує громадян, а «руйнування звичаїв», яке спричиняють певні твори мистецтва, призводить до перевороту як у приватному, так і в суспільному житті. Отже, закон і є втіленням справедливості в житті громадян і держави [10, с. 88]. Таким чином, можна констатувати спільні риси у втіленні принципів верховенства права в сучасній соціальній державі та державі Платона.

Ще однією з ознак соціальної держави є принцип солідарності. За своїм історичним походженням він є юридичною категорією, проте з часів Французької революції стає важливим формулюванням політичного моралізму і утворює понятійну похідну від ідеалу братерства. У найбільш загальному сенсі солідарність зумовлює обов'язки, які спільнота людей має щодо кожного свого члена і які кожен її член несе щодо неї (один за всіх і всі за одного), відображає досвід взаємної відповідальності. Солідарність пов'язана зі здатністю

індивідів реагувати один на одного, ототожнювати себе з іншими на основі обопільності й взаємності.

Платон стверджував: «... хтось бере собі в товариство когось для задоволення то однієї потреби, то іншої. Постійно чого-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати одне одному; таке об'єднане поселення ми називаємо державою. Хіба не так?» [8, с. 31].

Отже, у роздумах Платона про ідеальну державу простежується принцип соціальної солідарності

Залежно від ціннісних, суспільно-ментальних, історичних, політичних обставин шляхи народів до становлення держави загального блага (соціальної) суттєво різнилися. Багатогранність підходів до побудови держави соціального спрямування зумовила появу різних моделей, які загалом охоплюються поняттям «соціальна держава». У науковій літературі виділяють такі моделі соціальної держави:

соціальна держава ліберального типу (Австралія, Канада, Швейцарія, Японія), якій притаманний низький рівень витрат на соціальну сферу, фінансуваням малозабезпечених верств населення за залишковим принципом, позабюджетним фінансуваням соціальних програм і стимулюванням індивідуальної активності особи;

соціальна держава консервативного типу (Великобританія та США), що забезпечує баланс патерналістських заходів держави із системою адресних програм соціальної підтримки, концептуально дотримується тези, що в західних країнах загальний добробут для населення вже досягнутий;

соціальна держава корпоративного типу (Австрія, Бельгія, Німеччина, Італія, Ірландія, Нідерланди, Франція) передбачає делегування державою частини своїх повноважень із виконання соціальних програм приватному сектору (пенсійне забезпечення, медичне обслуговування тощо);

соціальна держава соціал-демократичного типу (Данія, Норвегія, Швеція), що належить до найбільш універсальних, запобігає диференціації рівнів доходів, має дві ключові позиції: надання суспільством гарантій захисту його членам від типових соціальних ризиків матеріального неблагополуччя, а також

доцільність оцінки якості суспільства з позицій якості життя найбільш слабких його членів [11, с. 102].

З огляду на наведену класифікацію, можна зробити висновок про те, що держава Платона має спільні риси із сучасною соціальною державою консервативного типу, оскільки застосовує патерналістські підходи до врядування.

Платон не лише був романтиком, поетом, котрий мріяв «про дивовижний і прекрасний край», а й розмірковував про землю, людину, головною якістю якої є її призначення: бути громадянином держави [12, с. 115].

Варто звернути увагу також на те, що поліс Платона був призначений передусім для своїх громадян. Як дитина своєї епохи Платон уважав, що завданням держави є суто турбота про громадян. Особи, які мешкали в полісі, але не були його громадянами, були позбавлені більшості соціальних і всіх політичних прав.

Цікавим є зв'язок ідеї соціальної держави та громадянства. Т. Маршал в есе «Громадянство і соціальний клас» розкрив три складові громадянства: громадянсько-правовий, політичний і соціальний елементи. Нас цікавить соціальний елемент, який втілює весь спектр прав – від права на певний добробут і безпеку до права на долучення до культурної спадщини та права жити цивілізованим життям відповідно до існуючих стандартів. Найбільш тісно пов'язаними з ним інститутами є система освіти й соціального забезпечення.

Сучасна держава, як і поліс Платона, не наділяє політичними правами громадян, які проживають на її території. Однак ми живемо в епоху, коли людство в повний голос заявило про природні права людини, а тому соціальна держава, на відміну від держави Платона, поширює свій соціальний захист і на негромадян.

Отже, можна зробити висновок: глибоке знання соціального життя та особистий досвід дали змогу Платону стверджувати, що ідеал суспільства недосяжний, оскільки боротьба між народами й конфлікти – вічне зло, яке стимулює недосконалість суспільних відносин. Ми не можемо не погодитись із цією тезою. Водночас, на нашу думку, не слід

називати сучасну концепцію соціальної держави ідеальною. Чи можна вважати, що ідеї Платона не отримали реалізації в історії? Здійснене дослідження показало, що це не так.

Сучасна концепція соціальної держави є результатом складного еволюційного процесу розвитку філософсько-політичної та філософсько-правової думки під впливом мінливих умов життя й праці, трансформації суспільних відносин у соціумі. Звичайно ж, Платон не будував свої роздуми навколо ідеалів особистісної свободи, як це робить сучасна правова думка. Насправді не можна стверджувати, що ідеї ідеальної держави, описані філософом, повною мірою збігаються із сучасним розумінням поняття соціальної держави. Але під час розробки проблематики запропонованої статті такі цілі й не ставились. Цілком упевнено можна стверджувати, що підґрунтям, на якому базується сучасна соціальна держава, було вчення Платона Афіського, тобто основні принципи та ідеї соціальної держави були описані вже майже 24 сторіччя тому в працях одного з найвидатніших мислителів в історії людства. Неможливо залишити поза увагою той факт, що відсутність законодавчо врегульованої концепції побудови соціальної держави в Україні та легковажність законодавця з приводу достатності лише номінального декларування в конституції цього поняття стримує розвиток соціальних інститутів та ускладнює будь-яку діяльність у напрямі розбудови соціально спрямованої системи відносин у країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – Київ : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Белоусов С. В. Социальное государство как инструмент обеспечения качества жизни : монография / С. В. Белоусова. – Иркутск : ИрГУПС, 2012. – 204 с.
3. Якубенко В. М. Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні : атореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія

держави і права; історія політичних і правових учень» / В. М. Якубенко. – Київ, 2005. – 21 с.

4. Погребняк С. Загальні проблеми правової науки [Електронний ресурс] / С. Погребняк // Соціальна держава: обґрунтування концепції. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7423/1/Pogrebniak_15.pdf. – Назва з екрана.

5. Aragon M. Los problemas del Estado Social / M. Aragon // Sistema. – Madrid, 1994. – № 118/119.

6. Гриненко А. М. Соціальна справедливість як ключовий принцип у реалізації соціальної політики держави / А. М. Гриненко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – 2009. – Вип. 99. – Т. 112. – С. 104–107.

7. Грот Н. Я. Очерк философии Платона / Н. Я. Грот. – 2-е изд., стер. – М. : КомКнига, 2007. – 192 с.

8. Платон. Держава / Платон ; пер. з давнього. Д. Коваль. – Київ : Основи, 2000. – 355 с.

9. Меленко С. Г. Соціальна основа ідеальної держави Платона Афінського / С. Г. Меленко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Вип. 628. – № 2 (52). – С. 50–55.

10. Бессонова Л. А. Категория «справедливость» в учении Платона о государстве / Л. А. Бессонова // Вестник экономики, права и социологии. – 2015. – № 1. – С. 86–88.

11. Роик В. Д. Социальное государство: от декларации к реальному построению / В. Д. Роик // Россия: путь к социальному государству : материалы Всерос. науч. конф. (Москва, 6 июня 2008 г.). – М. : Науч. эксперт, 2008. – С. 100–113.

12. Гуревич П. С. Что такое социальное государство? П. С. Гуревич, Л. П. Буюева, Г. В. Саенко // Вестник аналитики. – 2013. – № 2 (52). – С. 103–125.

Anton Stukalov – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs

The Modern Social State as a Result of Historical Development of the Concept Plato's Ideal State

In the article the features of the concept of the welfare state. The social nature of the ideal state Plato described it in the dialogue «The State», «Laws» and others.

The relevance of studies of the welfare state concept in dire need of scientific evidence and announced the semantic content of the basic principles of the state, which is impossible without a proper assessment of the experience of the world of classical philosophical and legal opinions on the issues raised.

For the most part, scientists tend to determine the views of Plato, as support for the paradigm of social inequality and the division of society into operation and operated. Two ruling classes to meet their operational needs by the third – exploited. Taking into account that the time of life and widespread slavery, such ideas of the philosopher did not cause any great surprise. However, we do not share these views on the ideas of Plato.

Depending on the value, social, psychological, historical and political circumstances of the peoples of the ways to build a state of the common good (social) divided. Many approaches to the construction of the state social trends have led to a variety of models, which are usually covered by the concept of «social state».

The principles on which is based the modern welfare state was laid Platon, that the basic principles and ideas of the welfare state have been described almost twenty-four centuries ago in the writings of one of the greatest thinkers in human history.

Based on the theory of the modern welfare state based on the ancient philosopher, formed on the principles.

Keywords: social state; laws; Plato; social nature; social justice.

Стукалов А. В. – адъюнкт кафедры философии права и юридической логики Национальной академии внутренних дел

Современное социальное государство как результат исторического развития концепта идеального государства Платона

Исследована концепция социального государства и его признаки. Проанализирован социальный характер идеального государства Платона, описанного им в работах «Государство», «Законы» и диалогах. Обосновано базирование современной теории социального государства на принципах, сформулированных античным философом.

Ключевые слова: идеальное государство; закон; Платон; социальная природа; социальная справедливость.